

kraja umetnosti nisu prve godine 19. nego prve godine 1. veka posle Hrista. Dakle, kraj umetnosti ne javlja se posle, već, štaviše – i to je jasno – pre ere estetske umetnosti“. Umesto toga, bilo bi daleko uputnije rasvetliti smisao umetnosti, pre svega u odnosu na umetničko delo, jer bi se u tom slučaju mnoge nedoumice odmah otklonile. Osim neposrednog uživanja, umetnost pobuđuje i sud koji misaono ispituje sadržaj i sredstvo prikazivanja umetničkog dela. „Zato je nauka o umetnosti u naše doba naša mnogo veća potreba, nego u vremenima u kojima je umetnost sama sobom kao umetnost potpuno zadovoljavala“.

Dakle - umetnost poziva na misaono posmatranje sopstvenog pojma, ali ne više u cilju podsticanja umetničkog stvaranja, nego naučnog saznanja o tome šta ona jeste. To nikako nije argument protiv Hegelove teze, jer njegov stav nikako nije neko površno predviđanje prestanka umetničkog stvaralaštva, već se bitno odnosi na kraj umetnosti kao najviše potrebe duha. „Duh samo dotle radi na predmetima dokle se u njima još nalazi nešto tajno, nešto nejasno. Dokle god je gradivo još identično sa nama, stvar tako stoji. Ali ako je umetnost ona suštinska shvatanja sveta, koja se nalaze u njenome pojmu, kao i onu sadržajnu oblast koja tim shvatanjima sveta pripada, učinila jasnim sa svih strana, ona se tada oslobodila te sadržine“.

Ipak, pogrešne interpretacije su nesmanjenom snagom insistirale, i još uvek insistiraju, da „brane“ umetnost od Hegelovih navodnih „sumornih prognoza“: „kada je Hegel već umetnost uneo u sferu apsolutnog duha, u društvu sa filozofijom i religijom, kako ona može da se održi pored tih svojih moćnih i osvajačkih drugarica, naročito pored filozofije koja u Hegelovu sistemu stoji na vrhu celog duhovnog razvitka? (...) Kao što je tendencija Hegelova u osnovi antireligiozna i racionalistička, tako isto je i anti-umetnička“. Ovaj Kročeov stav odražava pristup koji u interpretaciji Hegelovog filozofskog sistema previđa suštinu dijalektičkog procesa, jer taj proces nikada nije rezultirao proročkim tezama o odumiranju prevladanih stupnjeva samokretanja duha.

Da se ne radi o značajnom propustu, bilo bi nemoguće da se Hegelu pripiše anti-umetnički ili fatalističko-vidovnjački pristup, kakav Kroče pokušava da implementira u smisao Hegelove teze o kraju umetnosti. Područje apsolutnog duha nije nikakav „gotovi monolit, nego je unutrašnje antitetičko-sintetičko kretanje duhovnih formi, tok i proces objedinjavanja subjektivnog i objektivnog duhovnog elementa. Kada se to jedinstvo pojavljuje u obliku opažaja,